

ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ ШЛЯХОМ ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ

Ангеліна Коробченко, Марина Головкова

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

Стаття присвячена вивченню гуманістичного підходу до виховання й освіти у творчій спадщині українських педагогів другої половини XIX століття. За допомогою аналізу педагогічної спадщини С. Миропольського й Х. Алчевської показана світоглядна позиція вчених щодо формування гармонійної особистості шляхом гуманізації навчально-виховного процесу. У ході дослідження з'ясовано, що основу гуманістичної концепції С. Миропольського й Х. Алчевської становили принципи гуманістичної педагогіки. Педагоги розкрили сутність гуманного підходу до виконання завдань навчально-виховного процесу в народній школі й наголосили на тому, що особистість учителя є ключовою в процесі гуманного виховання.

Ключові слова:

особистість; гуманізм; гуманізація; навчально-виховний процес; учитель; освітній заклад; освіта; виховання.

Аннотация:

Коробченко Ангелина, Головкова Марина. Формирование гармоничной личности путем гуманизации обучения и воспитания в творческом наследии украинских педагогов.

Статья посвящена изучению гуманистического подхода к воспитанию и образованию в творческом наследии украинских педагогов второй половины XIX века. С помощью анализа педагогического наследия С. Миропольского и Х. Алчевской показана мировоззренческая позиция ученых относительно формирования гармоничной личности путем гуманизации учебно-воспитательного процесса. В ходе исследования выяснено, что основу гуманистической концепции С. Миропольского и Х. Алчевской составляли принципы гуманистической педагогики. Педагоги раскрыли сущность гуманного подхода к решению учебно-воспитательного процесса в народной школе и акцентировали внимание на том, что личность учителя является ключевой в процессе гуманного воспитания.

Ключевые слова:

личность; гуманизм; гуманизация; учебно-воспитательный процесс; учитель; образовательное заведение; образование; воспитание.

Resume:

Korobchenko Anhelina, Holovkova Maryna. Developing harmonious personality by humanizing education and upbringing in the creative heritage of Ukrainian educators.

The article is devoted to the study of humanistic approach to upbringing and education in the creative heritage of Ukrainian educators of the second half of the 19th century. The worldview position of researchers on developing harmonious personality by humanizing education and upbringing process is shown through the analysis of the pedagogical heritage of S. Myropolsky and Kh. Alchevska. It has been found out that the basis of the humanistic concept of S. Myropolsky and Kh. Alchevska were the principles of humanistic pedagogy. The educators revealed the essence of the humane approach to education and upbringing process in public school and stressed the fact that the teacher's personality is the key one in the process of humane upbringing.

Key words:

personality; humanism; humanization; education and upbringing process; teacher; educational institution; education; upbringing.

Постановка проблеми. Соціокультурні зміни, які відбуваються в Україні, вплинули на розвиток і модернізацію освіти. В умовах інтеграції й глобального характеру розвитку освітніх процесів актуалізується проблема гуманізації навчально-виховного процесу. Одним з напрямів, що дає змогу розв'язати цю проблему, є фундаментальне вивчення, об'єктивна оцінка, творче осмислення й використання кращих традицій української освіти, педагогіки для оптимального поєднання класичної спадщини минулого й досягнень сучасної наукової думки. У цьому контексті особливий інтерес становить вивчення досвіду просвітницької й педагогічної діяльності малодосліджених представників другої половини XIX століття – С. Миропольського й Х. Алчевської. Друга половина XIX ст. у Російській імперії, до складу якої входила в той час Україна, характеризувалася прогресом науки й техніки, значними перетвореннями в соціальному, економічному й політичному житті. Також цей період ознаменувався розвитком теоретичної педагогіки, появою педагогічної літератури й журналістики,

утворенням різних педагогічних течій і партій. Висувалася нова педагогічна вимога, що передбачала загальнолюдський розвиток молодого покоління, вихід на перший план особистості дитини в процесі освіти й виховання. Для отримання об'єктивної інформації з порушеної проблеми використовувалися такі методи дослідження: хронологічний – для аналізу педагогічних поглядів С. Миропольського й Х. Алчевської у контексті історичної епохи; конкретно-пошуковий – для пошуку, аналізу друкованих матеріалів, історичної й педагогічної літератури, матеріалів сучасних досліджень; історико-структурний – для визначення напрямів теоретичної й практичної педагогічної діяльності педагогів; ретроспективно-історичний – для аналізу дидактичних і методичних праць С. Миропольського й Х. Алчевської; метод систематизації й узагальнення – для визначення, порівняння й зіставлення поглядів С. Миропольського й Х. Алчевської; інтерпретація й узагальнення опрацьованих матеріалів для формулювання висновків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій педагогів, методистів, їхніх доповідей на вчительських з'їздах, конференціях, виступів учителів-практиків на сторінках газет і журналів дають змогу твердити, що саме з другої половини XIX століття вітчизняна дидактика розвивалась як теорія виховного й розвивального навчання, цілеспрямовано розроблялося теоретичне обґрунтування принципів гуманізму й здійснювалося втілення їх у практику. Ідея гуманізації навчання й виховання набула підтримки в прогресивних педагогічних колах і перетворилася на певну теоретичну концепцію. Серед тих, хто розробляв цю концепцію, були вчені, педагоги, письменники, громадські діячі: Х. Алчевська, Р. Ващенко, Б. Грінченко, М. Драгоманов, О. Духнович, М. Корф, П. Куліш, М. Максимович, С. Миропольський, М. Пирогов, С. Русова, Л. Українка, І. Франко, К. Ушинський, Т. Шевченко та інші. Через своєрідність світогляду багатьох учених їхня педагогічна спадщина детально не вивчалася радянською тоталітарною системою протягом тривалого часу. Різні аспекти порушеної в статті проблеми розглянуто в працях багатьох сучасних учених, зокрема А. Алексюка, М. Євтуха, С. Золотухіної, І. Підласого, І. Прокопенка, О. Савченко та інших.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення питання формування гармонійної особистості шляхом гуманізації навчання й виховання в творчій спадщині українських педагогів другої половини XIX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Велике значення для подальшого розвитку української педагогічної теорії та практики має педагогічна спадщина таких маловивчених педагогів-просвітителів, педагогів-практиків означеного періоду, як С. Миропольський і Х. Алчевська. У процесі дослідження з'ясовано, що основу гуманістичної концепції С. Миропольського й Х. Алчевської становили принципи, які позиціонує гуманістична педагогіка: принцип поваги до особистості дитини й учителя як головних дійових осіб педагогічного процесу; урахування індивідуальних і вікових особливостей учнів, а також їхніх здібностей; індивідуалізація процесу навчання; повага до права людини самій здійснювати свій життєвий і професійний вибір. Цікавими, на нашу думку, є маловідомі теоретичні ідеї, досвід практичної й методичної роботи С. Миропольського. Його погляди на виховання відображені в численних науково-методичних статтях: «У чому наше завдання?» (1873), «Життя і школа. Практичні завдання народної школи» (1874), «Чим повинна бути наша народна школа?» (1876), «Сучасний стан

питання про обов'язковість початкового навчання в Росії» (1876) і в книгах: «Народна школа за ідеями Коменського» (1873), «Дидактичні нариси» (1890) та інші. С. Миропольський, як і його співвітчизники, зокрема Х. Алчевська, М. Бунаков, В. Водовозов, М. Драгоманов, М. Корф, М. Пирогов, В. Стоюнін, К. Ушинський вбачав у народному вихованні силу всіх реформ, покращення соціального та економічного життя, основу суспільних перетворень. Учений дуже серйозно підходив до теоретичного обґрунтування питань виховання особистості. На його переконання, не лише знання основ педагогічних теорій минулого, а й критичне ставлення до них важливе й корисне для сучасності. Педагогічний досвід, теоретичні знання дали змогу йому довести важливість виховання, яке повинно починатися з дитинства. У роботі «Дидактичні нариси. Учень і виховне навчання в народній школі» (1890) педагог розкрив своє розуміння поняття «виховання» як цілеспрямованого й природного процесу розвитку людини. На думку педагога, «залишити дитину без виховання – це залишити її напризволяще, а погано виховати – значить принизити її». Предметом виховання С. Миропольський уважав учня, а вчителя – знаряддям виховного впливу, що відповідає за його успішне майбутнє. «Для педагога дитина – це книга, написана незрозумілою мовою, але яку потрібно обов'язково прочитати». Притаманна С. Миропольському гуманістична ціннісна орієнтація педагогічних поглядів дає можливість твердити, що головною метою виховання й освіти є формування людини як особистості, гармонійний розвиток усіх здібностей і талантів дітей, створення умов для різнобічного розвитку й саморозвитку особистості учня, виховання в нього почуття власної гідності й самоповаги; формування моральних переконань, волі, почуття громадянської відповідальності й усвідомлення необхідності самовиховання. Аналіз педагогічної спадщини педагога дав змогу нам сформулювати завдання народної школи, які визначив С. Миропольський: забезпечити всебічний гармонійний розвиток особистості; чинити виховний вплив на дитину заради «формування людського характеру»; пробудити прагнення до самоосвіти. При цьому він розглядав навчання й виховання в тісному взаємозв'язку [2]. У праці «Народна школа за ідеями Коменського» вчений-педагог зазначав, що весь шкільний курс повинен розвивати людину й робити її благородною. Гуманізм С. Миропольського полягає в розумінні високого призначення дитини. У роботі «Дидактичні нариси» він розкрив

сутність гуманного підходу до виконання завдань навчально-виховного процесу в народній школі: любов і повага до дитини; право дитини на освіту, любов батьків і вчителів; оптимізм учителів і батьків, глибока віра в силу й можливості дитини; організація правильного виховання для розкриття сил, здібностей, позитивних якостей дитини; створення умов для всебічного розвитку й навчання дитини; створення методик, які з «легкістю» дають змогу здійснити процес навчання; ретельний вибір методів виховання; створення атмосфери психологічного комфорту в процесі навчання; наявність у вчителя педагогічного такту, взаєморозуміння вчителів між собою й учнями; підготовка навчальних посібників, підручників, які відповідають «дитячій природі»; загальна й спеціальна підготовка вчителя до роботи в «гуманній виховній школі». Педагог уважав, що «людське виховання», як і все життя, має бути діяльністю свідомою й цілеспрямованою, передбачати чітку й конкретну мету виховного процесу, урахувавши його закономірності та принципи. Аналіз основних робіт С. Миропольського свідчить про безпосереднє використання в навчально-виховному процесі таких принципів, як «природовідповідність», «гуманність», «народність», «індивідуалізація», «живий зв'язок сім'ї та школи». На думку педагога, школа для народу повинна бути «майстернею гуманності». Він був переконаний, що побудована на гуманності народна школа сприятиме розвитку в дитини «мислення, волі, сердечності, індивідуальності, почуття власної гідності, відповідальності» й стане доступною для всіх. Правильне виховання дитини педагог вбачав у тому, щоб «спиратися на позитивне в її характері». С. Миропольський уважав однією з найважливіших умов гуманного виховання розумну вимогливість до дитини з боку вчителя. Він, як і його співвітчизники, закликав учителів з любов'ю та повагою ставитися до особистості дитини: «Любіть дитину й учіть її ... Перед вами ... «людина», пам'ятайте це й поважайте її». Рекомендував учителям розвивати в дитині й «заохочувати» загальнолюдські якості: чуйність душі, правдивість, скромність, працьовитість, почуття обов'язку [1].

Отже, С. Миропольський розробив цілісну систему теорії виховання, основними компонентами якої є мета, завдання, принципи, зміст, методи й умови. Його погляди на процес гуманізації виховання в школі були прогресивними для другої половини XIX століття, вони відображали гуманно-демократичний підхід до процесу всебічного виховання особистості. Залишаються актуальними його слова: «Майбутнє дітей

залежить від виховання... Від того, як буде вихований майбутній громадянин нашої держави, залежить добробут нашої держави, сім'ї, громадська моральність».

Характерним для гуманістичних поглядів вітчизняних педагогів було те, що вони розглядали особистість учителя як важливу фігуру процесу гуманного виховання, де повинні бути створені умови для вияву індивідуальності, майстерності, самореалізації, підвищення професіоналізму, творчості, утвердження морального авторитету особистості вчителя в суспільстві та школі, повагу до вчителя й учительського колективу з боку учнів, батьків, громадськості, відповідна оцінка праці вчителя. У своїх теоретичних працях і методичних рекомендаціях вони розкрили роль учителя в навчальному процесі, сформулювали вимоги до нього як до вихователя й організатора навчального процесу, розробили систему підготовки вчителя й навіть намагалися використати це у своїй практичній діяльності. Той факт, що школа, учитель відповідають за моральне виховання дітей, за всебічний розвиток їх, сприймався в XIX столітті більшістю інтелігенції як аксіома. Педагоги вважали, що в школі повинні працювати вчителі, яким властива гуманність, що виражається в повазі, вимогливості й любові до учнів, у бажанні й умінні вислухати й навчити їх, у стимулюванні самостійності, ініціативи, активності й творчості.

Аналіз педагогічної спадщини Х. Алчевської, архівних матеріалів, науково-педагогічної літератури дав змогу розкрити специфіку гуманістичної спрямованості її педагогічних поглядів на підготовку вчителя й вимоги до нього. Х. Алчевська, як і С. Миропольський, високо оцінювала роль особистісних якостей учителя в процесі навчання й виховання дитини. Вона зазначала, що успіх педагогічного впливу не у формі й засобах, а в особистості вчителя. Гуманному вчителю повинні бути притаманні такі якості, як вимогливість і любов до учнів, бажання й уміння виховувати, навчати, розвивати їх, стимулювати дитячу самостійність, ініціативу, активність і творчість. Педагог звертала увагу на те, що хороша людина може виховати лише хороша людина [3]. У педагогічних працях Х. Алчевська безпосередньо торкалася питання гуманізації взаємин у системі «учитель – учень», «учитель – учитель». У відносинах «учитель – учень» Х. Алчевська відводила вчителю роль мудрого наставника, який підтримує й спрямовує учня в процесі пізнання, учить вимогливо ставитися до себе, намагається сформувати в учня тверді моральні переконання, волю до самоосвіти, самовиховання й самопізнання. У Харківській

недільній школі, засновником і керівником якої була Х. Алчевська, теплими й дружніми були стосунки між учителями й вихованцями. Я. Абрамов писав, що важливою відмітною рисою школи Х. Алчевської була увага до учня як до людини. Взаємовідносини всіх учасників педагогічного процесу в школі засновувалися на взаємній повазі один до одного. Кожен крок спілкування з ученицями був пройнятий любов'ю до них, увагою до їх внутрішнього світу. Саме це зближувало учениць з Х. Алчевською й педагогічним колективом [2].

Процес гуманізації навчання й виховання насамперед залежить від учителя й педагогічного колективу, а також від взаємовідносин між ними. Х. Алчевська обґрунтувала важливі положення педагогічної етики, які залишаються актуальними й у сучасній школі: учителі повинні цінувати свою гідність і турбуватися про її збереження; педагоги й керівництво школи повинні створювати умови для збереження професійного й морального обличчя вчителя в очах учнів; учителі повинні бути чесними, відвертими в стосунках з учнями; відносини в колективі слід будувати на довірі, повазі, співробітництві [4]. Тільки так, твердила Х. Алчевська, можна досягти поставленої педагогічної мети.

З гуманістичних позицій підходила Х. Алчевська й до питання створення педагогічного колективу. Слід зазначити її якості як керівника: повага до людської гідності колег; залучення всіх членів колективу до активної роботи; рівномірний розподіл навантаження серед учителів; створення атмосфери психологічного комфорту в колективі; уміння стримувати негативні емоції й стояти над власними симпатіями й антипатіями; відмова від командних методів управління, ухвалення рішень з урахуванням вимог колективу; обґрунтування дій конкретними обставинами [5]. Заслугою перших керівників недільних шкіл міста Харкова, серед яких були С. Миропольський і Х. Алчевська, є обґрунтування особливої ролі педагогічних рад у навчально-виховному процесі, зокрема в гуманізації шкільного життя. Педагоги дійшли висновку, що основу діяльності цих шкіл повинні становити принципи колегіальності, шанобливого ставлення до кожного вчителя, гласності, принцип рівних можливостей для всіх вчителів вільно висловлювати свої погляди. Педагогічні ради, на думку вчених, повинні стати своєрідними методичними творчими лабораторіями, де обговорюються всі важливі питання шкільного життя. Гуманістична спрямованість поглядів Х. Алчевської знайшла своє відображення в розв'язанні проблеми народності у вихованні. Педагог була

переконана в тому, що виховання громадянина, відданого патріота повинно бути пройняте інтересами народу і його здійснення можливе шляхом реалізації принципу народності на практиці. Вона вважала, що основу народності повинні становити людяність, доброта, солідарність і гуманізм. Народність є основною умовою морального виховання особистості. Народність – це та педагогічна сфера, яка дає змогу розпізнати добро й зло, уможлиблює правильне визначення гуманних вчинків і дій.

Продовжуючи традиції своїх попередників і сучасників, Х. Алчевська вірила у свій народ, любила й поважала вікові народні традиції. Вона розробляла теоретичні й шукала практичні шляхи реалізації виховних ідеалів в українській школі на основі важливих гуманістичних принципів – любові до людини й поваги до її гідності. Для відродження української нації вважала за необхідне відновлювати традиційні ідеали українців, зокрема такі моральні риси, як дружелюбність, братство, працьовитість, широчердність, відповідальність тощо. Пропагуючи гуманістичний підхід у вихованні шанобливого ставлення до інших народів, вказувала на широке використання у виховному процесі гуманістичного потенціалу народних пісень, звичаїв, обрядів, української історії, творчості видатних діячів вітчизняної культури.

Висновки. Основною характеристикою гуманізму з усіма його видозмінами в історичному розвитку була й залишається людяність. У процесі дослідження розкрито специфіку гуманістичної спрямованості педагогічних поглядів вітчизняних педагогів, зокрема С. Миропольського й Х. Алчевської. Встановлено, що їхні гуманістичні педагогічні погляди охоплюють традиційні для гуманістичної педагогіки принципи, серед яких глибока любов до дітей, ставлення до дитини як до особистості та індивідуальності. При цьому головною метою виховання є визнання й розкриття природних здібностей дитини. Названі педагоги доповнили концепцію «загальнонародської освіти», концепцію гуманного ставлення до особистості учня й учителя, гуманістичну концепцію народного виховання.

Зважаючи на те, що гуманізація навчально-виховного процесу є найбільш пріоритетним напрямом реформування сучасної української школи, вважаємо за доцільне використовувати позитивний вітчизняний досвід гуманізації навчально-виховного процесу в освітніх закладах. Шляхи реалізації принципу гуманізму – створення умов для формування кращих людських якостей у дитини (чесність, гідність, правдивість), розкриття її здібностей;

гуманне ставлення й повага до особистості, гуманізація взаємин між вихователем і вихованцями, що були розроблені С. Миропольським і Х. Алчевською, залишаються актуальними й дотепер. Педагоги конкретизували й розширили перелік вимог до вчителя, якому належить провідна роль у процесі гуманізації навчання й виховання.

Перспективи подальшої роботи. Проведене дослідження не претендує на повне й вичерпне вивчення проблеми через її складність і багатоаспектність. Дослідження відкриває широкі перспективи й передбачає постановку нових актуальних завдань, які полягають у пошуку альтернативних ефективних умов формування гуманістичних цінностей молодого покоління.

Список використаних джерел

1. Абрамов Я. В. Наши воскресные школы. Их прошлое и настоящее / Я. В. Абрамов. – Спб., 1900. – 352 с.
2. Абрамов Я. В. Частная женская воскресная школа в Харькове и воскресные школы вообще / Я. В. Абрамов. – Спб., 1897. – 123 с.
3. Алчевская Х. Д. Передуманное и пережитое: Дневники, письма, воспоминания / Х. Д. Алчевская. – М., 1912. – 466 с.
4. Алчевская Х. Д. Полгода из жизни воскресной школы: Из записной тетради учительницы воскресной школы / Х. Д. Алчевская. – Спб., 1895. – 160 с.
5. Мухін М. І. Педагогічні погляди і освітня діяльність Х. Д. Алчевської / М. І. Мухін. – К.: Вища школа, 1979. – 184 с.

References

1. Abramov, Ya. V. (1900). *Our Sunday schools. Their past and present*. St. Petersburg. [in Russian].
2. Abramov, Ya. V. (1897). *Private women's Sunday school in Kharkiv and Sunday schools in general*. St. Petersburg. [in Russian].
3. Alchevskaya, Kh. D. (1912). *The things given deep thinking and gone through: Diaries, letters, recollections*. Moscow. [in Russian].
4. Alchevskaya, Kh. D. (1895). *Half a year from the life of Sunday school: From a Sunday school teacher's notebook*. St. Petersburg. [in Russian].
5. Mukhin, M. I. (1979). *Pedagogical views and educational activity of Kh. D. Alchevska*. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].

Рецензент: Фунтікова О.О. – д.пед.н., професор

Відомості про авторів:

Коробченко Ангеліна Анатоліївна

angelina-korobchenko@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл.,
72312, Україна

Головкова Марина Михайлівна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл.,
72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1602>

Матеріал надійшов до редакції 25. 08. 2016 р.

Прийнято до друку 25. 09. 2016 р.

Information about the authors:

Korobchenko Anhelina Anatoliivna

angelina-korobchenko@mail.ru

Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol, Zaporizhia region,
72312, Ukraine

Holovkova Maryna Mykhailivna

Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol, Zaporizhia region,
72312, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1602>

Received at the editorial office 25. 08. 2016.

Accepted for publishing 25. 09. 2016.